

СЕМАНТЫЧНАЯ ПАРАДЫГМА І ДЭРЫВАЦЫЯ Ё ТЭМАТЫЧНЫХ ГРУПАХ ЛЕКСІКІ ЯК СРОДАК ПАШЫРЭННЯ СЛОЎНІКАВАГА ЗАПАСУ СТУДЭНТАЎ

Вядучае месца ў падрыхтоўцы свядомай моўнай асобы займае авалоданне лексічным багаццем мовы. У гэтым плане актуальнай з'яўляецца распрацоўка не толькі практычных матэрыялаў, але і навукова-тэарэтычнае іх асэнсаванне. Так, падчас адукацыйнага працэсу мэтазгодна разглядаць словы не ізалявана, а ў тэматычных і лексіка-семантычных групах, ва ўзаемадзеянні і зменах іх семантыкі, што дазваляе ўстанавіць рода-відавныя адносіны паміж лексемамі і засвойваць іх сэнс на аснове асацыятыўных сувязей. Пры гэтым трэба ўлічваць, што тэматычная і лексіка-семантычная група – паняцці нятоесныя. Тэматычная група, як правіла, ўключае некалькі лексіка-семантычных груп (ЛСГ) [2, с. 232].

Паняцце лексіка-семантычнай парадыхмы прадугледжвае вызначэнне істотных элементаў значэння слова, яго агульныя і дыферэнцыйныя семантычныя прыметы ў адносінах да іншых лексем. Тэрмін лексіка-семантычная парадыхма (лексічная парадыхма) у сучаснай лінгвістычнай літаратуры тлумачыцца па-рознаму. Дастаткова поўна і ўсебакова раскрывае змест паняцця ЛСГ А.А. Лукашанец: «Лексіка-семантычная група слоў – гэта адносна стабільная на сінхронным зрэзе сукупнасць лексічных адзінак, якія належаць да адной часціны мовы і характарызуюцца аднароднасцю і сукупнасцю значэнняў на падставе агульнасці аднаго з кампанентаў (сем, семантычных множнаў) гэтых значэнняў» [1, с. 226]. Гэта значыць, што ў лексіка-семантычную парадыхму ўключаюцца словы, супрацьпастаўленыя па якой-небудзь семантычнай прыкме-

це, а таксама супрацьпастаўленыя значэнні ў межах полісемантычнай лексемы. Такім чынам, лексіка-семантычную парадыгму трэба разумець як дыялектычнае адзінства агульнага і прыватнага, у якім вызначальнымі з'яўляюцца агульныя і дыферэнцыйныя прыметы семантыкі слова.

Словаўтварэнне з'яўляецца адным з асноўных спосабаў папаўнення слоўнікавага складу мовы, сродкам забеспячэння патрэб намінацыі і грамадскіх зносін. У сучасным мовазнаўстве шырокае асвятленне атрымалі праблемы, звязаныя з вывучэннем комплексных адзінак словаўтварэння, да якіх, перш за ўсё, адносяцца словаўтваральныя гнёзды, словаўтваральныя парадыгмы і словаўтваральныя ланцужкі. У засваенні лексічнага багацця мовы найбольш важнае месца займае словаўтваральнае гняздо – структурна і семантычна складаная адзінка. У аснове будовы гнёздаў ляжыць прынцып іерархіі, прынцып паслядоўнага падпарадкавання адных адзінак другім. Менавіта поўнае апісанне словаўтваральных гнёздаў адной лексіка-семантычнай групы дазваляе ўстанавіць уплыў зыходнага слова на структурную арганізацыю гнязда, паказаць асаблівасці ўтварэння матываваных слоў розных часцін мовы, а гэта значыць – адлюстраваць багацце словаўтваральных і лексічных моўных сродкаў.

Такім чынам, знаёмства з семантычнай парадыгмай і дэрывацыйнымі асаблівасцямі той ці іншай тэматычнай групы лексікі пашырае адукацыйныя магчымасці засваення слоўнікавага складу мовы, дазваляе ўстанаўліваць тэматычныя або родава-відавныя адносіны паміж словамі.

Для прыкладу разгледзім тэматычную групу будаўнічай лексікі. Будаўнічая лексіка – адзін са значных пластоў сучаснай беларускай мовы. Ён з'яўляецца даволі ўжывальным як у вусным, так і ў пісьмовым маўленні. Лексічныя адзінкі гэтай групы аб'ядноўваюцца на аснове адзінства тэмы або родава-відавных адносін у наступныя лексіка-семантычныя групы:

- ЛСГ з агульным значэннем дзеяння;
- назвы жыллёвых пабудов, прыбудов, памяшканняў;
- назвы пабудов, прыбудов, памяшканняў гаспадарчага прызначэння;
- грамадскія і культуравыя пабудовы;
- часткі пабудов;
- будаўнічы матэрыял.

Зыходным у першай тэматычнай групе выступае дзеяслоў *будаваць*. Сінанімічнымі да гэтай лексемы ў беларускай мове з'яўляюцца словы *класці, мураваць, рубіць, ст авіць, узводзіць*, антонім – слова *разбураць*. У ТСБМ адзначаюцца наступныя значэнні дзеяслова **будаваць**: 1. *ст авіць, мураваць, рубіць дом, узводзіць будынак, збудаванне*; 2. *перан. ст вараць, т варыць*; 3. *у думках намячаць, ст вараць (планы, здагадкі і пад.)*; 4. *асноўваць, базіраваць на чым-небудзь*; 5. *вычэрчваць якую-*

небудзь геамет рычную фігуру на аснове зададзеных памераў; б. саст аўляець, складаць шт о-небудзь, адбіраючы і размяшчаючы пэўным чынам, у пэўным парадку, сіст эме мат эрыял. Менавіта ў першым значэнні лексема ўваходзіць у ЛСГ з агульным значэннем дзеяння і з'яўляецца вяршыняй словаўтваральнага гнязда, г.зн. словам з самай простаай словаўтваральнай структурай, што адпавядае найменшай колькасці дэрывацыйных крокаў. У словаўтваральным гняздзе з вяршыняй **будаваць** вызначаюцца чатыры ступені дэрывацыі. Першай ступені, напрыклад, характэрны суфіксальныя субстантывы тыпу *будоўля, будаўнік, будыніна*, постфіксальныя і прыставачныя дзеясловы *будавацца, адбудаваць, прыбудаваць* і інш., дзеепрыметнік *будаваны*. Самая насычанай па колькасці матываваных слоў з'яўляецца трэцяя ступень дэрывацыі, дзе прадстаўлены дзеясловы, назоўнікі, прыметнікі: *дабудоўвацца, прыбудоўка, адбудоўчы* і інш. Усяго ў словаўтваральным гняздзе з вяршыняй **будаваць** намі адзначана 148 дэрываатаў. На іх семантычную разнастайнасць накладае адбітак лексіка-граматычная прыналежнасць, аднак паколькі ўсе матываваныя словы маюць у сваёй структуры дзеяслоўную аснову, то яны так ці інакш характарызуюць дзеяслоўнае дзеянне.

Засваенне лексічных багаццяў мовы праз семантычную і дэрывацыйную парадзгмы тэматычных груп мае кагнітыўны характар і вызначаецца скіраванасцю на розныя ўзроўні падрыхтоўкі моўнай асобы.

Літаратура

1. Лукашанец, А.А. Дзеясловы пераўтваральнага ўздзеяння ў рускай і беларускай мовах / А.А. Лукашанец // Весці АН БССР. – Сер. грамад. навук. – 1980. – № 4.
2. Филін, Ф.П. Очерки по теории языкознания / Ф.П. Филін. – Институт русского языка АН СССР. – М.: Наука, 1982. – 336 с.